

Ungaria și maghiarii de dincolo de graniță (1948-1989)

BÁRDI Nándor*

Keywords: *Hungarian minorities, minority policy, Romanian-Hungarian relations, socialist countries*

Hungary and the Hungarians Abroad (1948-1989)

The study examines the approach of the Hungarian foreign policy – subject to Soviet interests - to Hungarian minorities in the neighbouring countries between 1948-1989. In fact, in the Rákosi era (1948-1954) there was an iron curtain between Hungary and the neighbouring countries and minority issues were regarded as internal affairs. After 1956 during the time of consolidation the same policy was continued and even declared by the Kádár government. From the late sixties in the bilateral relations minority issues were made central with reference to the marxist-leninist nationality policy. At that time the „bridge” role and ideology of „double ties”, which were not accepted by the socialist countries except Yugoslavia, arose. In the late eighties that was replaced by the notion of the cultural state including ethnic Hungarians as part of the Hungarian nation. With the change of system it began to be undertaken at institutional level.

Timp de patru decenii, aria de manevră a politicii externe maghiare a fost determinată de influența de mare putere a Uniunii Sovietice. În lumea bipolară de atunci, declararea neutralității și părăsirea Tratatului de la Varșovia (octombrie, 1956), dispusă de guvernul Imre Nagy, nu a dus la nici un rezultat. După ocuparea militară sovietică din 4 noiembrie 1956, guvernul Kádár a fost preocupat exclusiv de dobândirea legitimității, a recunoașterii internaționale. În această perioadă a pornit procesul de diversificare al dezvoltării țărilor socialiste, proces în care impunerea intereselor naționale, concurența pentru tehnologii occidentale și pentru construirea unor relații economice cu Occidentul a definit comportamentul acestor țări central-europene. În epoca Rákosi, respectiv în cea mai mare parte a epocii Kádár, nu putem vorbi de o politică față de maghiarii de dincolo de granițe, din cauza faptului că *politica externă a Ungariei a devenit una independentă doar în anii '80* [s.a.]. Tot atunci s-a acceptat – din punct de vedere politic – conceptul unității culturale a națiunii maghiare și faptul că granițele statului ungar și cele ale națiunii maghiare nu sunt identice¹.

Stânga maghiară vedea posibilitatea realizării unității culturale a națiunii – având în vedere că tratatul de la Paris nu a prevăzut nimic în acest sens – în elaborarea unor proiecte confederative, bazate pe comunitatea de interese a națiunilor din Europa Centrală, precum și în lărgirea relațiilor bilaterale. Dar, la baza deciziei Cominform-ului împotriva Iugoslaviei din 1948, a stat tocmai faptul că Stalin nu tolera apariția unor centre regionale și nici o formă de autodeterminare în interiorul mișcării comuniste. Nu a mai rămas deci altceva, decât apelul la tezele politicii naționale elaborate de Lenin (garantarea unor

* Doctor în istorie, cercetător științific la Institutul de Cercetare al Minorităților al Academiei Maghiare din Budapesta (bardinandor@gmail.com).

¹ Despre politica externă a epocii Kádár: Fülöp, Sipos 1998; Békés 2004, pp. 237-256. Despre problema comunităților minoritare în cadrul politicii externe maghiare: Arday 1990, pp. 177-202; Földes 2007; Pritz, Sipos, Zeidler 2002, pp. 27-56. Despre legăturile maghiaro-maghiare: Romsics 2002, pp. 7-26; Bárdi 2004, pp. 90-100.

drepturi lingvistice, individuale pentru minorități, în schimbul participării acestora la edificarea orânduirii socialiste, acceptării centralismului democratic și al rolului conducător al partidului). Acest demers a rămas însă complet ineficient din cauza tezelor ideologice care aveau întâietate față de cele de politică națională: teza conform căreia în lupta de clasă dispar automat contradicțiile naționale, iar *problema națională era una care ținea de politica internă a fiecărui stat* [s.a.], iar relația față de socialism era mai importantă decât diferențele naționale.

Se afirma că definitorie pentru elite nu este identitatea națională, ci fidelitatea față de comunism. După moartea lui Stalin, odată cu împăcarea sovieto-iugoslavă (în 1955), în cadrul sistemului mondial socialist s-au inițiat procese de autonomie. Treptat, s-au manifestat și interesele regionale divergente ale statelor socialiste, cu caracteristici economico-sociale diferite. În cadrul politicii de integrare și specializare CAER, între anii 1962-1968, politica externă maghiară făcea eforturi de întărire a cooperării regionale, eforturi care au rămas ineficiente în lipsa unor parteneri de colaborare.

În politica externă a epocii Kádár, față de perioada precedentă, a devenit definitorie *loialitatea constructivă* [s.a.]. Esența acesteia era faptul că, în timp ce Ungaria – dintre toate țările socialiste – în structura sa internă era cea mai diferită față de modelul sovietic, în politica sa externă a rămas însă loială Moscovei². Odată cu adoptarea acestei politici, au fost structurate într-un model (maghiar), specific kádarian, și problemele maghiarilor de dincolo de granițe și relațiile Ungariei cu vecinii săi. După insuccesul înregistrat de Ungaria în a cere țărilor vecine aplicarea politicii naționale leniniste și de acceptare a rolului de punte de legătură atribuit naționalităților, după analiza concluziilor eșecului de a impune prin lobby conducerii de partid român și cehoslovac acceptarea acestor principii, după o serie de târguiești cu grupările de elite din Ungaria, la mijlocul anilor '80, s-a ajuns la acceptarea *drepturilor colective ale naționalităților* [s.a.].

În sfera publică maghiară – destul de restrânsă în aceea epocă – marcată de schimbul de populație dintre Cehoslovacia și Ungaria, problema maghiarilor de dincolo de granițe apărea ca sursă de conflict. Apoi, până în toamna anului 1956, această temă a dispărut din presă. În propaganda de după înfrângerea revoluției, problema maghiarilor de dincolo de granițe reapare în contextul dezavuării naționalismului și al intențiilor revizioniste. De la sfârșitul anilor '60, problema minoritară este tematizată de Illyés Gyula și alți câțiva membri ai elitei culturale și științifice. Din anii '80, opoziția democratică a tratat problema discriminărilor la care era supusă minoritatea maghiară în publicații samizdat („Beszélő”, „Párizsi Magyar Füzetek”) în contextul drepturilor omului. Începând din 1983, în media din ce în ce mai multicoloră, apăreau – mai ales în legătură cu situația din România – relatări extrem de critice³.

În politica externă a erei Rákosi, rolul guvernării a fost preluat de conducerea superioară de partid. Deși, în ciuda tuturor speranțelor, partidul comunist nu a putut avea nici o influență asupra tratatelor de pace și nici în problema schimbului de populație cu

² Békés 2004, p. 238.

³ Pomogáts 1997, pp. 56-60; Für 1989; Dippold Péter, Balla Gyula, *A szomszéd országok magyarságának ügye a magyarországi független (szamizdat) kiadványokban*, manuscris, Országos Széchényi Könyvtár Kézirattára (volt TLA gyűjtemény: 371/87); „Nemzetiségi irodalom válogatott bibliográfiája”. *Magyar Kisebbség*, 1995/1:114-117 [1922-1952]; 1995/2:218-222. [1953-1953]; 1996/1-2:356-359. [1964-1968]; 1996/3:205-208 [1969-1971]; 2000/1:339-342. [1990].

Cehoslovacia, după acapararea puterii (survenită în 1948), avea speranța că îi va fi lesne să se înțeleagă cu conducătorii comuniști din țările vecine – având de partea sa și comuniștii maghiari din aceste țări – în problema apărării intereselor culturale și de stat maghiare. S-a și ajuns la câteva rezultate – relativ modeste – în cursul tratativelor cu conducerea cehoslovacă (Dar și acestea au fost mai degrabă rezultatul schimbării situației internaționale, decât consecința relațiilor tovarășești). Până la sfârșitul anului 1948, s-a reușit sistarea schimbului de populație și stoparea noilor expulzări din Slovacia de Est (1949). Obținerea acestor rezultate a fost influențată de faptul, că Uniunea Sovietică a fost interesată în stabilizarea regiunii, iar după renunțarea la pretențiile de compensări materiale, conducerea maghiară a exercitat presiuni pentru relansarea sistemului de învățământ maghiar, pentru asigurarea condițiilor de alegere liberă a identității celor reslovacizați. Au intervenit la conducerea de partid pragheză – care lupta deja împotriva particularismului slovac – în sprijinul comuniștilor maghiari din Slovacia, care se opuneau tovarășilor lor slovaci, interesați în impunerea a tendințelor de slovacizare⁴.

După abdicarea regelui și după naționalizare, în cazul României, putem vorbi nu de revitalizare, ca în cazul Cehoslovaciei, ci de o înghețare a relațiilor. Rădăcinile acestei situații rezidă în faptul că ambele conduceri de partid luptau – cu ajutorul Moscovei, la tratativele de pace de la Paris – pentru Transilvania. Ambele aveau speranța că un eventual succes în această privință ar duce la consolidarea situației lor pe scena politicii interne. A câștigat România, interesele căreia beneficiau de sprijin sovietic univoc. Dezamăgirea maghiarilor din cauza trasării granițelor noi/vechi se vroia a fi tratată în ambele țări cu o propagandă a colaborării și prin sublinierea succeselor obținute de Uniunea Populară Maghiară (MNSZ). Cu toate acestea, conducătorii comuniști români vedeau în tovarășii lor maghiari dușmani, care doar cu 3-4 ani în urmă formulau pretenții teritoriale față de România. Ca urmare, după excomunicarea Iugoslaviei și încheierea naționalizărilor, această politică de cooperare „de ochii lumii”, a fost înlocuită de închiderea granițelor, de separarea Transilvaniei și a minorității maghiare de acolo de Ungaria. Cele două părți nu s-au putut înțelege nici în problema avuțiilor naționalizate ale statului maghiar și persoanelor fizice maghiare, așa că tratativele s-au încheiat printr-o renunțare reciprocă la compensații. Guvernul maghiar a fost nevoit să renunțe la bunuri în valoare de peste 200 de milioane de dolari⁵. După anul 1949, s-a sistat dreptul de trecere a graniței pentru cei care aveau proprietăți situate pe ambele părți ale ei, a scăzut drastic atât numărul persoanelor care călătoreau peste graniță, cât și circulația mărfurilor dintre cele două țări. Rákosi Mátyás, care reclama în 1949 faptul că situația la granițe era mai proastă chiar decât în 1940, a fost redus la tăcere de conducerea română (între ei și de maghiarul Luka László, devenit ministru de Finanțe) cu aluzii la directive venite de la Moscova privind necesitatea creșterii vigilenței⁶. De vigilență era nevoie nu numai din cauza dușmanilor de clasă, ci – până în 1955 – și din cauza Iugoslaviei. După 1949, Ungaria a devenit promotorul propagandei împotriva lui Tito, fiind în această privință cea mai zeloasă dintre toate țările socialiste. În timp ce în Iugoslavia, conducerea de partid a sprijinit constituirea unei noi elite minoritare maghiare, asigurând funcționarea unui sistem de învățământ maghiar, cât și funcționarea

⁴ Popély 2008; Kiss 2003, pp. 3-24.

⁵ Fülöp, Vincze 2007, pp. 22-23.

⁶ Fülöp, Vincze 2007, pp. 31-37.

unor instituții de cultură, localitățile din Ungaria, populate de sârbi, croați și sloveni, erau supuse unor grave discriminări. Sistemul cultural instituțional al slavilor de sud – și așa destul de subdezvoltat – a fost deconstruit.

În cursul luptelor pentru putere survenite după moartea lui Stalin, Gheorghiu-Dej îl caracteriza pe Rákosi Mátyás – în comparație cu Nagy Imre – ca fiind un naționalist maghiar. Tito, după împăcarea cu Hrușciov, din cauza fostei campanii acerbe anti-iugoslave din Ungaria, refuza și simpla idee de a se întâlni cu Rákosi⁷. Iar până în anii '80 problema maghiarilor din Ucraina Subcarpatică nici măcar nu a fost menționată în cadrul tratatelor oficiale sovieto-maghiare⁸.

În 1956, în timpul funcționării (de două săptămâni) a guvernului Nagy Imre, nici nu s-a pus problema maghiarilor de dincolo de granițe. De altfel, această problemă nu a apărut nici în cadrul revendicărilor revoluționare formulate pe plan național. Contrar afirmațiilor propagandei post-revoluționare, cerința revizuirii granițelor nu a fost formulată nici la nivel guvernamental central, nici la nivel local. Scopul primordial era consolidarea noii conduceri politice, instituționalizarea independenței țării. Revoluția a avut însă un rol relevant asupra politicii față de maghiarii de dincolo de granițe în privința a două aspecte majore: în primul rând, a devenit clar că maghiarii din România, Iugoslavia, Cehoslovacia și din Uniunea Sovietică, care prin știrile difuzate la radio erau bine informați despre ceea ce se întâmpla la Budapesta, s-au identificat cu ideologia și politica transformărilor. Această „dovadă de neintegrare” a făcut ca pentru conducătorii comuniști din țările vecine revendicările formulate de minoritatea maghiară să devină suspecte și, ca urmare, să fie privite ca probleme ale securității statului, atât în Ucraina Subcarpatică, cât și în Slovacia și România. Dintr-o dată, toate măsurile de integrare a minorității maghiare – de fapt discriminatorii și de omogenizare – luate mai târziu, privind sistemul instituțional, învățământul, drepturile de folosire a limbii materne au găsit o motivare. Consolidarea, după înfrângerea revoluției – și asta este cea de a doua consecință majoră – a necesitat ajutorul economic (împrumuturi și credite) și politic acordat de vecini guvernului Kádár. Ajutorul politic a constatat în acordarea de refugiu lui Nagy Imre la ambasada iugoslavă, apoi extrădarea lui de către români; sprijin la ONU și în cadrul mișcării comuniste, participarea unor activiști maghiari din Ucraina Subcarpatică și din Slovacia de Sud la munca de partid din Ungaria; import de presă și literatură de limbă maghiară din țările vecine⁹. Toate acestea au limitat câmpul de acțiune al acestui guvern.

Politica regimului Kádár față de maghiarii de dincolo de granițe poate fi împărțită în patru etape. Etapa consolidării politice se întinde pe perioada noiembrie 1956-iulie 1963, când „problema maghiară” a fost scoasă de pe agenda ONU și s-a inițiat procesul de recunoaștere oficială a guvernului de către Occident. În 1958, Kádár János, München Ferenc, Kállai Gyula, în fruntea unor delegații de partid și de guvern care a efectuat vizite în țările vecine cu scopul de a mulțumi acestora pentru ajutorul acordat, au declarat de repetate ori că Ungaria nu are pretenții teritoriale față de ele, iar situația minorității

⁷ Fülöp, Sipos 1998, pp. 377-379.

⁸ Árdy 1990, p. 198.

⁹ Bottoni 2007, pp. 155-177.; Janek 2007, pp. 178-204; Ivaničková, Simon 2006; Bottoni, Márton, Lázok, Novák 2006.

maghiare este o problemă de politică internă a acestora¹⁰. Prin aceste declarații liderii maghiari au recunoscut că edificarea socialismului este mai importantă decât specificul cultural național și sentimentul de solidaritate națională. Aceste declarații au oferit posibilitatea conducătorilor țărilor vecine de a restrânge sistemul instituțional de limbă maghiară (purtător al unui potențial separatism), în timp ce guvernul maghiar era preocupat de consolidarea situației politice interne și de problema recunoașterii internaționale. Chiar dacă ar fi avut intenții în acest sens, guvernul maghiar nu ar fi avut mijloacele necesare stopării reducerii sistemului instituțional al minorității maghiare. Amintim dintre aceste măsuri: unificarea universităților „Babeș” și „Bolyai” din Cluj (martie 1959), modificarea – și prin aceasta schimbarea proporțiilor etnice în favoarea românilor – granițelor Regiunii Autonome Maghiare, iar apoi românizarea pozițiilor importante de conducere (decembrie 1960). În Cehoslovacia raioanele maghiare din Slovacia de Sud au fost unificate cu cele slovace din nord (aprilie 1960). În urma adoptării în 1958 a legii învățământului din Uniunea Sovietică, care avea articole de „bilingvizare” (de fapt de rusificare), în Ungaria, urmând acest model, din anul de învățământ 1960/61 au fost desființate școlile de limbă maternă ale minorităților. Începând cu acel an, numai materiile umaniste au putut fi predate în limba minorităților, pe motiv că în viața practică nu poți avea succes decât folosind limba de stat¹¹.

Se poate vedea clar și din aceste dispoziții din urmă, care au atins în mod tragic minoritățile din Ungaria, că în cursul anilor '60 *tendința de unificare, de omogenizare* [s.a.] era prezentă în toate țările socialiste. Doar că această tendință, în cazul Ungariei – spre deosebire de România și Cehoslovacia – nu a adus cu sine accentuarea tradițiilor de suveranitate națională, de legitimizarea puterii cu ajutorul retoricii și simbolisticii naționale. Acest fapt poate avea o explicație: la câțiva ani de la înfrângerea revoluției, reprezentanții puterii care au chemat în ajutor trupele sovietice nu ar fi fost credibili dacă ar fi vorbit despre suveranitate națională. Pe de altă parte, însă, regimul Kádár poate fi numit și sistem kádárist, tocmai din cauza naturii deosebite – față de toate țările socialiste – a modului de legitimare internă. Baza sistemului kádárist a fost dezideologizarea societății și lărgirea ariei libertății vieții particulare a cetățenilor. În locul suveranității naționale, au accentuat importanța de prim rang a nivelului de trai¹². În al treilea rând, trebuie să luăm în considerare și faptul că János Kádár, conducătorul acestui sistem monopartid, a avut o viziune simplistă, de plebeu, despre conceptul de națiune, viziune în care sentimentul național se confunda cu retorica naționalist-revizionistă, manipulativă, a sistemului horthyst și cu legitimarea acestuia. În renașterea simbolurilor naționale, produsă între anii '50-'60, Kádár vedea, cu teamă, semnele renașterii naționalismului de dinainte de 1945. Această temere stă și la baza impasibilității lui în fața problemelor maghiarimii din țările vecine. În fine, putem conchide că Ungaria nu a intervenit în problema maghiarilor de dincolo de granițe până în a doua jumătate a anilor '60, deoarece organele de conducere ale partidului adoptaseră necondiționat ideea *integrării socialiste supranaționale* [s.a.], de exemplu a diviziunii muncii în cadrul CAER. Din cele de mai sus se vede clar că această conducere

¹⁰ „Kádár János pohárköszöntője Marosvásárhelyen a MAT párt és néptanácsi vezetői által adott díszebéden, 1958. február 25, în *Népszabadság*, 1958. február 26.; Varga, Vincze 1999, pp. 89-92.

¹¹ Vincze 1960; Popély 1960; Dobos 2007, pp. 147-172.

¹² Szabó 1989, pp. 225-251.

de partid vedea, pe lângă revizionism, amenințarea cea mai mare în renașterea naționalismului¹³.

În această ordine de idei se înscrie și „disputa despre națiune” inițiată de Molnár Erik în 1966, dispută în care rolul modernizator, de integrare economică a Monarhiei Habsburgice a fost pus mai presus de luptele de eliberare națională, cu intenția de a legitima deceniul de după 1956. Dar, paradoxal, tocmai din cauza acestei dispute s-a acceptat din nou rolul istoric al națiunii¹⁴. Din punct de vedere politic, schimbarea s-a produs când România – confruntată cu tendința de integrare, impusă de Uniunea Sovietică – a elaborat o concepție proprie (1964), privind planurile sale de dezvoltare (prioritatea industriei grele) și o linie de politică externă independentă, urmând interese naționale specifice (orientându-se spre China și Europa Occidentală). Prin acestea, s-a opus Uniunii Sovietice. Mai mult, presa română a pus și problema caracterului românesc al teritoriilor României Mari, pierdute în 1940, în special problema Basarabiei. Drept rezultat, intervenția conducerii de partid din Ungaria în favoarea maghiarilor din Transilvania corespundea și intereselor sovietice. Problema a devenit notorie în 1967-1968, când România – singura dintre țările socialiste – nu a rupt relațiile sale diplomatice cu Israelul și a devenit prima țară socialistă care a stabilit relații diplomatice cu Germania de Vest. România a condamnat și intervenția în Cehoslovacia. În acest context s-a declanșat în cadrul Uniunii Scriitorilor din Ungaria prima dezbatere despre literatura maghiară de peste granițe, cu accente puse pe responsabilitatea Ungariei față de sprijinirea acestei literaturi¹⁵. În cadrul discursurilor din sfera publică, apelul la responsabilitate față de maghiarii de peste granițe nu mai era taxat ca manifestare naționalistă. Și forurile de partid au început de acum să se preocupe de această problemă: Comitetul de Propagandă al Comitetului Central al Partidului Muncitoresc-Socialist Maghiar (MSZMP) a dezbătut în martie 1968 relațiile cu literatura maghiară de dincolo de granițe. Aceste literaturi erau privite ca parte a culturii maghiare, iar dincolo de responsabilitatea față de ele, se cerea și majorarea ajutoarelor acordate. După un an, în august 1969, discuțiile nu se mai purtau doar despre literatură, ci erau extinse și asupra situației culturale a populației de limbă maghiară din țările vecine. Despre sarcinile concrete convenite a fost informat și Comitetul Politic¹⁶. Oficial se vorbea despre ideologia *dublei apartenențe* [s.a.]: naționalitățile – cele din Ungaria și maghiarii de peste granițe – sunt legate concomitent de cultura lor națională și de țara ai cărei cetățeni sunt. Astfel, naționalitățile sunt o punte de legătură între două națiuni, având posibilitatea de a trece peste prejudecățile istorice. Prin promovarea acestei ideologii nu s-a produs o schimbare în considerarea problemelor naționale ca fiind de domeniul afacerilor interne. Dar, în cursul tratativelor de partid și de stat cu țările vecine – la care sfera publică nu avea acces – s-au concentrat treptat asupra situației instituțiilor culturale și de învățământ maghiare de dincolo de granițe. Legăturile s-au intensificat cel mai mult cu minoritatea maghiară din Iugoslavia; atât de mult încât informațiile referitoare la ea au trebuit

¹³ Kalmár 1998, pp. 244-253.

¹⁴ Analiza celor mai importante dispute legate de problema națiunii din anii 1960-70: Dénes 2002, pp. 58-78.

¹⁵ ÉS 1968. május 18. Deoarece scriitorii maghiari de dincolo de granițe au refuzat asta, discutarea problemei a avut loc cu prilejul *Zilelor literare* din Debrecin (Debreceni Irodalmi Napok) în 1990. Din această dispută a publicat o culegere revista *Látó*, 1991. nr. 2., 3, cu titlul: *A romániai magyar irodalom 1970-1990*, V.: din numerele citate: Ágoston Vilmos, „A levágott kéz felelőssége”, în *Látó*, 1991/3, pp. 347-356.

¹⁶ Magyar Szocialista Munkáspárt KB Agitációs és Propaganda Bizottságának ülése 1969. augusztus 5. Magyar Országos Levéltár 288. f. 41. cs. 121. öe.

selectate. Cehoslovacia nu a acceptat rolul de punte de legătură a naționalităților. După invadarea Cehoslovaciei din 1968 și mazilirea miniștrilor minoritari care au participat la reformă (de ex. Dobos László), legăturile maghiaro-cehoslovace s-au restrâns semnificativ. Chiar dacă legăturile culturale cu Regiunea Subcarpatică s-au extins, la tratativele bilaterale sovieto-maghiare nici acum nu se menționa problema maghiarilor de acolo.

Cea mai conflictuală s-a dovedit a fi relația maghiaro-română. În timp ce în 1968 elita literară maghiară a refuzat intervenția Uniunii Scriitorilor din Ungaria în treburile literaturii maghiare din România, acum, la mijlocul anilor '70, trimiteau scrisori de protest forurilor de partid din București, concomitent cu cereri de ajutor adresate forurilor politicii culturale maghiare conduse de Aczél György. Acest fenomen este consecința faptului, că în urma intensificării politicii de omogenizare promovate de Ceaușescu, ca și în urma agravării problemelor din învățământ (reducerea numărului de clase de limbă maghiară), precum și prin introducerea unor restricții privind cazarea străinilor (în 1974), situația maghiarilor din România s-a agravat considerabil.

În cadrul acestor procese politice de transformare, un rol deosebit de important a avut modificarea Constituției ungare din 1972. În urma acestei modificări, naționalitățile au fost acceptate ca și colectivitate și s-a declarat egalitatea lor în drepturi. Și mai importantă s-a dovedit a fi declarația din 1974 a Comitetului de Propagandă al Comitetului Central al Partidului Muncitoresc-Socialist Maghiar, care nu poate fi tratată separat de problema minorităților. În această declarație s-a făcut distincția dintre națiunea culturală și cea politică (cetățeni maghiari și cei care se simt maghiari), s-a recunoscut dreptul la *apartenență dublă* [s.a.], iar asigurarea practică a drepturilor colective pentru minorități este definită ca o condiție¹⁷ premergătoare pentru relații de cooperare între țările socialiste. La nivel internațional, diplomația maghiară a ridicat în mod deschis această problemă la *conferința ONU consacrată problemelor ocrotirii minorităților din Ohrid* (iulie 1974) [s.a.]. Cu această ocazie s-a afirmat că o condiție *sine qua non* a tratării problemei minorităților este buna colaborare între țara mamă și țara ai cărei cetățeni sunt¹⁸. Au încercat astfel să impună tratarea obligatorie a problemei în cadrul relațiilor bilaterale. În cuvântarea sa, rostită la „Actul Final al Conferinței Pentru Securitate și Cooperare în Europa” (Helsinki, 31 iulie 1975), Kádár János a amintit pentru prima dată de prezența de 1100 ani a maghiarilor în Europa și s-a referit la pierderea teritorială suferită de Ungaria după Primul Război Mondial. Mai important decât această cuvântare de mare ecou internațional a fost faptul că țărilor vecine li s-a garantat din nou inviolabilitatea frontierelor, iar Ungaria, conform principiului liberei circulații a informațiilor (prevăzută de coșul al treilea al Actului Final), a dobândit dreptul la intensificarea relațiilor cu maghiarii de dincolo de granițe. Un an mai târziu, cel mai înalt for de decizii, Comitetul Central al PMSU, s-a ocupat de această problemă, care era privită în continuare ca fiind de domeniul afacerilor interne ale fiecărui stat, dar pentru Ungaria era definită și ca o sarcină a politicii externe. Pentru soluționarea problemelor, se intenționa prezentarea lor la tratativele de partid bilaterale, iar ca mijloc de convingere s-a preconizat comportamentul

¹⁷ „A szocialista hazafiság és a proletár internacionalizmus időszerű kérdései”, în *Társadalmi Szemle*, 1974/10, pp. 32-47.

¹⁸ Joó 1976, pp. 60-73.

exemplar față de minoritățile din Ungaria, cerând în acest scop mijloace financiare în cadrul unei coordonări bugetare¹⁹.

Întâlnirea dintre Kádár János și Nicolae Ceaușescu (iunie 1977) s-a consumat deja sub semnul noilor concepții. În timp ce partea română accentua importanța întâlnirii la nivelul cel mai înalt, Kádár János vroia tratative pregătite la nivel de experți și înțelegeri concrete. Ca urmare a acestei insistențe s-a înregistrat un oarecare succes în problema deschiderii de consulate în ambele țări. Nu s-a schimbat însă politica de omogenizare și de discriminare față de maghiari a României.

După consolidarea kádariană și după încercarea de a realiza o integrare socialistă supranațională, schimbarea intervenită în politica față de maghiarii de dincolo de granițe s-a datorat acțiunii a patru cauze. Cea mai importantă dintre acestea a fost *comportamentul permisiv al sovieticilor* [s.a.] față de criticarea politicii suverane a românilor. Al doilea factor important: în cursul dezvoltării specifice a Ungariei, politica externă maghiară, tot mai experimentată – exersată în procesele de obținere de tehnologii și capital occidental – a fost nevoită să-și formuleze și propriile sale interese specifice. A treia cauză rezidă în capacitatea sistemului kádárist de a depista și de a dezamorsa sursele de conflict, mai precis: abilitatea lui de a trata cu grupările elitelor. În cazul nostru este vorba de gruparea lui Illyés Gyula, Csoóri Sándor, scriitorii „poporaniști”, care erau purtătorii mesajului minorităților maghiare. De altfel, din această cauză, lui Csoóri Sándor i s-a retras în anii '80 dreptul de a publica. O forță importantă de presiune au constituit în acești ani și cercurile din opoziția democratică, prin notorietatea lor internațională și prin relațiile lor, care tratau problema maghiarilor de dincolo de granițe în termenii drepturilor omului. În publicațiile samizdat, problema apărea în mod sistematic. De aceste cercuri aparțineau redactorii „Ellenpontok” („Contrapunct”) și membrii „Comitetului Duray”. În formarea imaginii occidentale despre România, o importanță covârșitoare a avut activitatea depusă de „Erdélyi Magyar Hírlap” („Agenția Maghiară de Presă din Transilvania”), care, în colaborare cu „Magyar Emberi Jogok Alapítvány” („Fundatia Maghiară a Drepturilor Omului”), a informat opinia publică internațională despre încălcările ale drepturilor omului din această țară²⁰.

Un alt factor care a contribuit la schimbarea de atitudine – adică la reprezentarea mai hotărâtă a problemelor, intereselor naționale – a fost munca de informare, relațiile construite, presiunile exercitate de elitele maghiare de peste granițe

În anii '80, condițiile politice s-au schimbat în mai multe privințe. Cea mai importantă schimbare a fost că în Cehoslovacia și România s-au ignorat din ce în ce mai mult *normele leniniste privind naționalitățile* [s.a.], iar respectarea lor nu a mai putut fi reclamată (prin

¹⁹ Kádár János beszéde a Helsinki Konferencián, a Záróokmány aláírása alkalmából, 1975. augusztus”, în Kádár 1986, pp. 252–253. Az MSZMP PB „a szomszédos szocialista országokban élő magyarságot érintő politika”-ról 1976. december 20-án tárgyalt, majd ezt követően átdolgozták az előterjesztést: Magyar Országos Levéltár 288. fond. 5. csop. 707. öe. 29–48 f.. Jó 1976, pp. 60–73.

²⁰ Illyés 1971; Uő. 1978; Uő. 1979) și declarațiile sale din presa internațională: *Die Press*, 13. ian. 1978; *The Times*, 8 mai 1978, *International Herald Tribune*, 27 aug. 1979. Bibliografia publicațiilor samizdat din Ungaria, referitoare la problemă: Dippold Péter, Balla Gyula, *A szomszéd országok magyarságának....* Noua ediție a numerelor publicației ilegale: *Ellenpontok*. A dokumentumokat sajtó alá rendezte Tóth Károly Antal, [A szerkesztők visszatekintő elemzésével.] (Csíkszereda: Pro-Print, 2000); Despre mișările de apărare a drepturilor minorității maghiare din Cehoslovacia: Duray 1994; *A magyar kisebbségek nemzetközi érdekvédelmének dokumentumtára 1976-tól*: <http://www.hhrf.org/dokumentumtar/> (2009.05.25).

invocarea unor motive de ordin ideologic) de conducerea maghiară. Ca urmare, au apărut noi grupări de elite minoritare, care considerau că problema minorităților nu poate fi soluționată în cadrul antidemocratic al sistemului socialist. La fel au început să gândească și grupările de opoziție din Ungaria²¹. O altă schimbare majoră a constat în faptul că majoritatea discuțiilor istorice, naționale, despre drepturile omului s-au desfășurat în spațiul public.

În această perioadă, care a început în 1975-1977, putem considera ca punct de cotitură anul 1982, când în România a apărut – beneficiind de aprobarea forurilor superioare – lucrarea extremist-antimaghiară a lui Ion Lăncrănjan, *Cuvânt despre Transilvania*, care acuza de revizionism nu numai stânga maghiară din România, dar și pe Kádár. Până în toamna aceluia an au fost arestați, iar apoi constrânși să părăsească țara și redactorii revistei samizdat de limbă maghiară din Transilvania, „Ellenpontok” („Contrapunct”). Tot în perioada respectivă, la Bratislava a fost arestat și pus sub acuzare pentru tentativă de subminare a ordinii de stat Duray Miklós, președintele Comitetului Minoritar Maghiar Pentru Apărarea Drepturilor Omului din Cehoslovacia. În toate cele trei cazuri s-au înregistrat în Ungaria acțiuni serioase de protest, urmărite cu interes de opinia publică internațională²². Poziția oficială maghiară a fost mai degrabă ezitantă și evazivă, punând accentul pe continuarea tratatelor. Pe de o parte, conducerea maghiară de partid nu dorea să fie implicată în controverse naționale, iar pe de altă parte, dacă ar fi luat poziție în apărarea lui Duray Miklós sau Szócs Géza (redactorul „Ellenpontok”), ar fi încurajat disidența est-europeană și implicit opoziția socialismului. Mai mult, în cazul Cehoslovaciei, toate aceste frământări au fost legate și de intensificarea mișcărilor de protest împotriva planurilor comune maghiaro-cehoslovace, privind construirea unui lac de acumulare la Bős-Magymaros. Kádár a primit ajutor de la Praga împotriva reformei școlare, care introducea învățământul bilingv și împotriva interzicerii folosirii denumirilor maghiare ale localităților, preconizate de Bratislava. În cazul României, în locul polemicilor pe teme istorice și în locul propagandei politice, conducerea maghiară a optat pentru apelul la „adevărul istoric”, demonstrat prin apariția celor trei volume din *Istoria Transilvaniei*, pregătite deja de 5-8 ani. Acest raționament a stat și în spatele înființării în 1985 a Grupului (mai târziu Institutul) de Cercetare a Maghiarimii (Magyarságkutató Csoport, apoi Magyarságkutató Intézet). Opinia publică maghiară – din interior și de dincolo de granițe – a primit cu un sentiment de eliberare aceste măsuri, care au avut și un efect de revitalizare a sentimentului național.

Toate acestea nu au însemnat însă că întreaga conducere de partid s-ar fi raliat la ideile de națiune culturală sau ale drepturilor omului, și ar fi fost de acord cu acțiunile decurgând

²¹ Despre grupurile generaționale și despre inițiativele considerate disidente: Bárdi 2005, pp. 109-124. Conflictul deschis cu politica oficială maghiară a izbucnit din cauza introducerii scrise de Csoóri Sándor la cartea lui Duray Miklós cu titlul: *Kutyaszorító* (New York: Püski), considerată critică la adresa regimului, introducerea la care a reacționat Hajdú János: „Utószó egy előszóhoz”, în *Élet és Irodalom* 1983. szeptember 16.

²² Vincze Gábor, „Lăncrăntól Lăncrănjánig. Fejezet a magyar-román kapcsolatok nyolcvanas évekbeli történetéből”, în *Magyar Kisebbség*, 2006/3-4, pp. 263-352; Despre persecuțiile suferite de redactorii revistei *Ellenpontok*: Molnár János, *Az egyetlen. Az Ellenpontok és az ellenpontosok története*. (Szeged: Agapé, 1993); La 23 iulie 1984 s-a constituit la Budapesta „Duray Bizottság” (Comitetul Duray) care în „Első tájékoztató levelél” a cerut opiniei publice să se mobilizeze pentru eliberarea lui Duray Miklós. http://www.duray.sk/index.php?option=com_content&task=view&id=235&Itemid=2 (2009.05.20.);

din adoptarea acestor principii. În adoptarea acestor principii – pe lângă presiunile exercitate de opoziția democratică și scriitorii poporaniști (népi írók) – un rol cheie l-au avut Szűrös Mátyás și Tabajdi Csaba, conducători ai Secției de Politică Externă a CC al PSMU. Cu ocazia întâlnirilor de după semnarea Actului Final de la Helsinki (1985-1988), politica externă maghiară a subliniat foarte clar că problemele maghiarilor de dincolo de granițe sunt pentru ea de o importanță majoră: naționalitățile din Ungaria și maghiarii de dincolo de granițe sunt privite ca punți de legătură; Ungaria refuză asimilarea forțată; politica privind naționalitățile trebuie bazată pe principiul discriminării pozitive; legăturile minorităților cu țara mamă sunt cât se poate de firești; problema naționalităților reclamă o atenție constantă, o abordare procesuală și nicidecum nu este soluționată definitiv; modul în care este abordată această problemă este măsura, indicatorul democrației. Pornind de la aceste principii, Szűrös Mátyás a declarat într-o emisiune radiodifuzată (în cursul anului 1988), vorbind despre fluxul crescând de refugiați, *că maghiarii de dincolo de granițe fac parte din națiunea maghiară* [s.a.], iar guvernul maghiar are o răspundere față de aceștia.²³

După doar câteva luni, în iunie 1988, a fost aprobată manifestația organizată împotriva planului de sistematizare a satelor. Această acțiune organizată în Hősök Tere (Piața Eroilor) din Budapesta, a fost prima autorizată în Ungaria după 1956. Ca represalii, România a închis imediat consulatul general maghiar din Cluj. În luna august, Grósz Károly a încercat normalizarea relațiilor româno-ungare sever deteriorate, la întâlnirea sa cu Ceaușescu la Arad. Fără succes însă.

Problema refugiaților, agravarea problemelor maghiarilor din România și Cehoslovacia, problemele crescând în Regiunea Subcarpatică, survenite din cauza glasnostului, au reclamat constituirea unui organ guvenamental permanent de coordonare. În consecință, în toamna anului 1989 a fost creat Colegiul Naționalităților (Nemzetiségi Kollégium), ca organ consultativ, compus din invitați, apoi Secretariatul Minorităților Naționale și Etnice de pe lângă Consiliul de Miniștri (Nemzeti és Etnikai Kisebbségek Titkársága), sub conducerea lui Tabajdi Csaba. Sarcina noii instituții era abordarea la nivel guvernamental a problemelor minorităților naționale și etnice din Ungaria și cele ale maghiarilor de dincolo de granițe. Prin acest pas s-a încheiat *instituționalizarea* în Ungaria a *politicii față de maghiarii de dincolo de granițe* [s.a.]²⁴.

²³ Documente din epocă și reacții la ele: Tabajdi 2001; Despre schimbarea perspectivei în cadrul CC al PSMU: Szűrös 1989, pp. 70-72. În parte acestea sunt materiale de culise din cuprinsul celor patru consfătuiri ale Comitetului de Propagandă al CC al PSMU (MSZMP KB Agitációs és Propaganda Bizottság), care au avut loc în 1987 și care au analizat pe regiuni situația comunităților minorității maghiare din țările vecine.

²⁴ Györi-Szabó 1998.

BIBLIOGRAFIE / BIBLIOGRAPHY

- Arday 1990 Arday Lajos, „Magyarok a szomszédos államokban – külpolitikánk változása”, în *Sztálinizmus és desztálinizáció Magyarországon. Felszámoltuk-e a szovjet rendszert?*, Bern: EPMSZ, 1990, pp. 177–202.
- Bárdi 2004 Bárdi Nándor, *Tény és való. A budapesti kormányzatok és a határon túli magyarság kapcsolattörténete*, Pozsony: Kalligram, 2004.
- Bárdi 2005 Bárdi Nándor, *Generation Groups in the History of Hungarian Minority Elites*, în „Regio”, 2005, pp. 109-124.
- Békés 2004 Békés Csaba, *Európából Európába. Magyarországi konfliktusok keresztüztüében 1945–1990*, Budapest: Gondolat, 2004.
- Bottoni 2007 Stefano Bottoni, „Románia”, în Békés Csaba (ed.), *Evolúció és revolúció. Magyarország és a nemzetközi politika 1956-ban*, Budapest: 1956-os Intézet – Gondolat, 2007.
- Bottoni, Márton, Lázok, Novák 2006 Stefano Bottoni, László Márton, Lázok Klára, Novák Zoltán (eds.), *Az 1956-os forradalom és a romániai magyarság (1956-1959)*, Csíkszereda: Pro-Print, 2006.
- Dobos 2007 Dobos Balázs, *Kisebbségpolitika és kisebbségpolitikai intézményrendszer Magyarországon 1948-1993 között*, în „Regio”, 2007/3, pp. 147-172.
- Duray 1994 Duray Miklós (ed.), *Kettős elnyomásban. A csehszlovákiai magyar kisebbség társadalmi jogvédelmének tíz éve (1978-1988)*, Pozsony: Madách – Pozsonyium, 1994.
- Győri-Szabó 1998 Győri-Szabó Róbert, *Kisebbségpolitikai rendszerváltás Magyarországo. A Nemzeti és Etnikai Kisebbségi Kollégium és Titkárság történetének tükrében (1989–1990)*, Budapest: Osiris, 1998.
- Földes 2007 Földes György, *Magyarország, Románia és a nemzeti kérdés 1956–1989*, Budapest: Napvilág, 2007.
- Fülöp, Sipos 1998 Fülöp Mihály, Sipos Péter, *Magyarország külpolitikája a XX. Században*, Budapest: Aula, 1998.
- Fülöp, Vincze 2007 Fülöp Mihály, Vincze Gábor (vál., szerk., bev.): *Vasfüggöny keleten. Iratok a magyar-román kapcsolatokról (1948–1955)*, Debrecen: Kossuth Egyetemi Kiadó, 2007.
- Für 1989 Für Lajos, *Kisebbség és tudomány*, Budapest: Magvető, 1989.
- Illyés 1978 Illyés Gyula, *Szellem és erőszak*, Budapest: Magvető, 1978.
- Ivaničková, Simon 2006 Ivaničková Edita, Simon Attila (Eds.), *Maďarská revolúcia roku 1956 a Slovensko - Az 1956-os magyar forradalom és Szlovákia, Šamorín/Somorja – Bratislava/Pozsony: Fórum inštitút pre výskum menšín/Fórum Kisebbségkutató Intézet – Historický ústav SAV / Szlovák Tudományos Akadémia Történettudományi Intézete*, 2006.
- Janek 2007 Janek István, „Csehszlovákia”, în Békés Csaba (Ed.), *Evolúció és revolúció. Magyarország és a nemzetközi politika 1956-ban*, Budapest: 1956-os Intézet – Gondolat, 2007.
- Joó 1976 Joó Rudolf, *Az ENSZ és a nemzeti kisebbségek védelme*, în „Külpolitika”, 1976/4, pp. 60-73.
- Kádár 1986 Kádár János, *A szocializmus megújulása Magyarországon*.

- Válogatott beszédek és cikkek 1957–1986, Budapest: Kossuth, 1986.
- Kiss 2003 Kiss József, *A csehszlovákiai magyar kisebbség helyzete a cseh-szlovák viszony keretei között (1948-1960)*, in „Fórum”, 2003/3, pp. 3-24.
- Pomogáts 1997 Pomogáts Béla, Illyés Gyula "válasza". *A magyar kisebbség védelmében. 1977-1978*, in „História”, 1997/9-10, pp. 56-60.
- Popély 2008 Popély Árpád (Ed.), *Iratok a csehszlovákiai magyarság 1948–1956 közötti történetéhez*, Fórum: Somorja, 2008.
- Popély 1960 Popély Árpád, *A (cseh)szlovákiai magyarság történeti kronológiája*, 1960. április 9. (http://www.foruminst.sk/index.php?p=kronologia-&t=a&xp=&w=&Data_Id=&syar=1960&MId=&Lev=&Ind=8-&P=index,hu,#top; 2009.05.28.
- Pritz, Sipos, Zeidler 2002 Pritz Pál, Sipos Balázs, Zeidler Miklós (Eds.), *Magyarország helye a 20. századi Európában*, Budapest: Magyar Történelmi Társulat, 2002.
- Romsics 2002 Romsics Ignác, „Nemzet és állam a modern magyar történelemben”, in Pritz Pál, Sipos Balázs, Zeidler Miklós (Eds.), *Magyarország helye a 20. századi Európában*, Budapest: Magyar Történelmi Társulat, 2002., pp. 7-26.
- Uő. 1978 Uő., *Szellem és erőszak*, Budapest: Magvető, 1978.
- Uő. 1979 Uő. *Előszó Janics Kálmán A hontalanság évei c. Könyvéhez*, Bern: EPMSZ, 1979.
- Tabajdi 2001 Tabajdi Csaba, *Mérlegen és számvetés. A magyarságpolitikai rendszerváltás kezdete*, Budapest: Codex, 2001.
- Tóth 2000 Tóth Károly Antal (Ed.), *Ellenpontok*, Csíkszereda: Pro-Print, 2000.
- Varga, Vincze 1999 Varga Andrea, Vincze Gábor, Kállai Gyula *nemhivatalos látogatása Bukarestben 1959 nyarán*, in „Magyar Kisebbség”, 1999/1, pp. 89-92.
- Vincze 2006 Vincze Gábor, *Lăncrăjan-tól Lăncrăjanig. Fejezet a magyar–román kapcsolatok nyolcvanas évekbeli történetéből*, in „Magyar Kisebbség”, 2006/3-4, pp. 263-352.
- Vincze 1960 Vincze Gábor, *A romániai magyar kisebbség történeti kronológiája*, 1960. december 22. (<http://vincze.adatbank.transindex.ro/index.php?action=ev&ev=1960>; 2009.05.28.).